

PETAR ŽARKOVIĆ, MARKO NIKEZIĆ. DIPLOMATA U SREDIŠTU HLADNOG RATA, AKADEMSKA KNJIGA – INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU BEOGRAD, NOVI SAD-BEOGRAD, 2024.

Marko Nikezić je bio jedan od najistaknutijih srbijanskih političara, jugoslavenski ambasador u Kairu, Pragu i Washingtonu, ministar vanjskih poslova i kao predsjednik srbijske Partije, vođa liberalne frakcije koju je Tito politički likvidirao u listopadu 1972. godine. Knjiga se pretežno bavi vanjsko političkom aktivnošću Marka Nikezića i ne tiče se suvremene Hrvatske, osim što raščlanjuje zajedničku jugoslavensku vanjsko političku prošlost i ponešto daje o odnosima između srpskih liberala i hrvatskih proljećara koji su također stradali od Titove represivne ruke u Karađorđevu u prosincu 1971. godine.

Knjiga Petra Žarkovića o Marku Nikeziću (529 stranica) je napisana po zakonima profesije, s preciznim izvorima, koristeći ponajprije golemu arhivsku građu, ali nije ušla u dubinu i ne objašnjava uzroke i posljedice pojedinih događaja. Zbog toga su za pisanje ovoga teksta i bolje razumijevanje u pomoć pozvane knjige Dnevnika Ćire Bukovića (Zagreb, 2023.), knjiga Ranka Petkovića „Subjektivna istorija jugoslavenske diplomatije 1943. – 1991.” (Beograd, 1995.) i tri knjige generala Ivana Miškovića, šefa kontraobavještajne službe JNA i Titovog specijalnog savjetnika sa sigurnost koje je objavio između 2019. i 2021. godine.

Marko Nikezić, Srbin, kojega je otac bio Crnogorac, a majka Francuskinja, bio je uz Aleksandra Rankovića, Petra Stambolića i Koču Popovića najznačajnija srbijanska politička ličnost poslije Drugog svjetskog rata, do pojave Slobodana Miloševića. Nikezić je bio sudionik višegodišnjeg sukoba između Aleksandra Rankovića, potpredsjednika Jugoslavije i nadglednika tajnih službi, ideološki krutog i unitaristički opredijeljenog, prosovjetski orijentiranog Rankovića i Koče Popovića bližeg prozapadnoj liniji. Sukob je završio Popovićevom ostavkom u travnju 1965., ali je to bila Rankovićeva *Pirova pobjeda*. Nikezić je bio na Kočinoj strani, prvo od listopada 1962. kao pomoćnik, a od travnja 1965. kao ministar, nastavljajući Popovićevu liniju. Ministarstvo vanjskih poslova s Nikezićem na čelu podržalo je Rankovićevu eliminaciju iz političkog života na Brijunskom plenumu CK SKJ 1. srpnja 1966. Čistkom koja je potom uslijedila u Ministarstvu uklonjeno je oko 200 Rankovićevih pouzdanika. Nikezića je njegova politička orijentacija u sukobu s Rankovićem preporučila Titu i kao rješenje za unutarnja politička pitanja, pa je u prosincu 1968. izabran za predsjednika CK Srbije.

Borba između Rankovićeve i linije Koče Popovića posebno se rasplamsala nakon sastanka proširenog Izvršnog komiteta CK u ožujku 1962. Bio je to početak sučeljavanja o tome tko će naslijediti Tita. Nije to bilo izravno spomenuto nego se prelamalo kroz sukob koncepcija o daljnjem razvoju: Rankovićev unitarizam ili Kardeljev maltene konfederalni ustroj. Činilo se da je pobijedio Ranković. Premda zbog vanjsko političkog ugleda nije želio uvesti i formalnu

diktaturu jačim uvođenjem vojske u politički život, na što ga je nagovarao ministar obrane Gošnjak, Tito je podržao Rankovićev pritisak na Ministarstvo vanjskih poslova u kojem je Koča Popović bio predvodnik politike jednake udaljenosti od oba bloka. Tito je bio sklon sovjetskoj politici kakvu je vodio Hruščov, bio je to (još više) i Ranković, ali unatoč svojim pouzdanicima u Ministarstvu: obavještajnom Ranku Zecu i partijskom Živadinu Simiću, nije uspio ovladati Ministarstvom kada je bila riječ o političkoj liniji. Na sastanak partijskog povjerenstva u Ministarstvu vanjskih poslova 4. svibnja 1962. došao je Ranković i žestoko kritizirao Koču Popovica i Veljka Mićunovica zbog neprovođenja partijske linije prema Sovjetskom Savezu. Ranković je vladao Partijom kao predsjednik Organizacijsko političkog sekretarijata, imao je snažan utjecaj u vojsci preko generala Otmara Kreačića, Gošnjakovog zamjenika, njegovi pouzdanici kontrolirali su sigurnosne službe. U lipnju 1962. Ranković je bio u posjetu Italiji kao potpredsjednik Vlade. U srpnju je otvorio tvornicu automobila u Kragujevcu, a u kolovozu je primio utjecajnog Britanca Macleana. Rankovićev obavještajni pouzdanik Dimitrije Mita Miljković, od 30. kolovoza 1962. ambasador u Parizu, pripremao je potpredsjednikov posjet Francuskoj i susret s De Gaulleom. Rankovićev put prema nasljedstvu je izgledao otvorenim.

Jedino se u punoj mjeri nije nametnuo Ministarstvu vanjskih poslova. Glavni u podršci Koči Popoviću bio je njegovo zamjenik Veljko Mićunović, ali je on bio oslabljen zbog sukoba s Titom na brodu Galeb 1961. i u proljeće 1962. određen je za ambasadora u Washingtonu. U listopadu je Marko Nikezić određen za Kočina pomoćnika. Nekoliko mjeseci prije vratio se s ambadorske dužnosti u SAD. Oko kubanske raketne krize Rankovićev pouzdanik Ranko Zec izjasnio se u prilog Moskve, Ministarstvo nije izašlo s takvim stajalištem. Najveći iskorak prema Rusima napravljen je prilikom 17-dnevnog boravka u Sovjetskom savezu Tita i Rankovića u prosincu 1962. Koče Popovića ni Marka Nikezića nije bilo u delegaciji. Ranković je u Kijevu održao govor u kojem je pozvao na jedinstvo na čelu sa Sovjetskim Savezom. Hruščov je uvjerio Tita da više nema opasnosti od sovjetske vojne intervencije i Tito je u lipnju iduće godine zapovjedio da se u ratnim planovima odustane od mogućnosti napada s Istoka i vojska preusmjeri na Zapad. Vojni rok je sa 24 smanjen na 18 mjeseci. Potpisan je i sporazum o razmjeni obavještajnih podataka o kapitalističkim državama.

Rankovićevi napadi na Ministarstvo vanjskih poslova nastavljeni su i u 1963. godini. Povod je bila izjava Predraga Ajtića veleposlanika u Sofiji da se ne slaže s Rankovićevim govorom u Kijevu. Slučaj Ajtić bio je ključna tema sastanka Izvršnog komiteta CK 23. travnja 1963. Ajtić je povučen i isključen iz Partije. Posebno žestok bio je Rankovićev nastup na petom plenumu CK SKJ 18. svibnja 1963. Šira javnost nije znala koliko se drugovi međusobno udaraju. Obavještajna služba ministarstva vanjskih poslova tajno je pratila 3.899 jugoslavenskih diplomata od kojih su neki bili osumnjičeni za suradnju sa stranim obavještajnim službama.

Istodobno se između Tita i Rankovića, te Tita i Rusa počelo nešto događati. Početkom svibnja(4.) u Beograd je došao američki državni tajnik Dean Rusk s Kennedyjevim pozivom

Titu da posjeti SAD. Hruščov je u prije toga dogovoren posjet došao 20. kolovoza. Samo 17 dana poslije ispraćaja Hruščova Tito je odletio na sedmotjednu turneju po obje Amerike. Ranković je doduše 1. srpnja izabran za potpredsjednika Republike, ali s ograničenim mandata na četiri godine i bez prava na ponovni izbor, a u slučaju Titove smrti nije ga mogao automatski zamijeniti. Ranković nije bio ni zamjenik vrhovnog komandanta. To je prilično oslabilo Rankovićeve šanse za naslijeđem i pokazalo određen znak Titovog nepovjerenja prema njemu. Ali Ranković nije stao, a nije stao ni Tito. Već u lipnju je umjesto Rankoviću vjernog generala Jefte Šašića za šefa vojne obavještajne službe postavljen general Ivan Mišković. Dok je Tito boravio u Americi u listopadu je Ranković pred 150 tisuća Beograđana održao govor. Tito se od početka 1964. počeo pripremati za obračun. Počelo je čišćenjem vojske. Prvo je je u lipnju 1964. počelo smjenjivanje Gošnjakovog zamjenika generala Otmara Kreačića, zvanog „Kultura”. Službeno je smijenjen tek 21. lipnja 1965, ali je njegova smjena trajala tako dugo da se ne bi pretjerano uzbunjivala javnost – pripremao se osmi kongres SKJ i trajao je ideološki spor s Rankovićem – kao i zbog tajnosti pretpostavljenog obračuna s Rankovićem. U 1965. dogodile su glavne smjene i postavljenja: osim Kreačića smijenjen je ministar unutarnjih poslova Lukić i postavljen Miškovićev brat Milan, smijenjen je i zapovjednik beogradske armijske oblasti general Milojević koji je u prosincu isključen iz Partije. Njega je zamijenio general Ljubičić. Tito je čistio vojsku od sumnjivih. Ranković se nije predavao i od studenog 1964. dvaput je uzastopce vodio delegacije u Moskvu: u studenom 1964. na proslavu Oktobarske revolucije i u ožujku 1966. na Kongres KP SSSR-a. Više nego Koča Popović i Marko Nikezić, odnosno vrlo često primao je sovjetskog ambasadora Puzanova i otpravnika poslova Aleksandrova. Koča Popović je podnio ostavku u travnju 1965. Danas izgleda da je to bio samo taktički uzmak. Za nešto više od 12 mjeseci izabran je za potpredsjednika SFRJ. Dužnost ministra vanjskih poslova preuzeo je njegov zamjenik Marko Nikezić, što je praktički bio već od druge konferencije nesvrstanih u Kairu u listopadu 1964.

Branko Tuđen